

1.3. Соціальний капітал: теоретичні підходи

Сучасний світ ставить нові вимоги щодо побудови теоретичних конструкцій економічної теорії та розвитку суспільства. Функціонування держави та її розбудови неможливо без соціального капіталу.

Експерти Світового банку відзначають: «Не будь його, суспільство б просто розвалилося і не було б мови про економічне зростання, сталий розвиток і добробут людства». За твердженням одного з основоположників визначення понять «соціальний капітал» Фр. Фукуями: «Соціальний капітал необхідний для процвітання і того, що прийнято називати конкурентоспроможністю, але ще більш важливі ті її наслідки, що не відчуються в економіці так сильно, як в соціальному та в політичному житті». Досвід розвинутих країн свідчить, що забезпечити швидке та стабільне зростання економіки можна тільки за рахунок вкладу в соціальний та людський капітал. Це зростання відбувається за рахунок: освіти, постійного підвищення кваліфікації, зміцнення найрізноманітніших професійних і громадських зв'язків, виявлення та узгодження інтересів різних соціальних, конфесійних, етнічних груп, врахування культури, тендерних та ін. тому, важливим на нашу думку, є розуміння сутності соціального капіталу. Вивченню соціального капіталу та оцінці його впливу на рівень економічного розвитку присвячені роботи таких зарубіжних вчених як П. Бурдьє, Дж. Коулмана, Р. Патнема, Фр. Фукуями, М. Олсона, В. А. Портеса, Н. Ліна, Р. Берта, Ф. М. Вулкока, М. Пелдема, Е. Острома, Р. Роуза, Ф. Фукуями, Радаєва, М. Утіна, Г. Лурі, С. Шавеля, П. Шихірева, П. Содергарда, А. К. Тоттермана та вітчизняних – Л. І. Поліщука, А. А. Аузана, А. Т. Конькова, М. Й. Маліка, Є. В. Мішеніна, О. П. Славкової, О. Г. Шпикуляка.

Соціальний капітал – це поняття, введене вперше П. Бурдьє у статті «Форми капіталу» (1983) в якій він використав його для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод.

Поняття «соціальний капітал» є словосполученням, яке має особливу внутрішню фразову єдність, що характеризується певними граматичними ознаками і смисловим значенням, які випливають з його компонентів [1]. Вивчаючи вимоги витоки слів «соціальний» та «капітал» ми дійшли наступних висновків, що соціальний: громадський, що відноситься до життя людей і їх відносин в суспільстві. Капітал – «накопичується господарський ресурс, який включений в процеси відтворення і зростання вартості шляхом взаємної конвертації своїх різноманітних форм. Поєднуючи ці дві категорії можна сказати, що «соціальний капітал» - це громадський ресурс, який накопичується та використовується для економічного розвитку країни, конвертації його в інші ресурси.

В працях видатного дослідника Френсіса Фукуями соціальний капітал обмежується рівнем суспільної довіри («trust»). На думку вченого, що соціальний капітал - це норми (як формальні, так і неформальні) або цінності, які роблять можливими колективні дії груп людей [2]. У своїй праці «Довіра: соціальні чесноти і шлях до процвітання» [3] Ф. Фукуяма демонструє, що саме довіра є ключовою характеристикою сучасного розвиненого суспільства. Ці аспекти, на думку вченого, стосуються як індивідуального, так і соціального рівня (довіра до суспільних інститутів і держави).

Аналіз розуміння сукупності наукових робіт щодо визначення сутності соціального капіталу свідчить про наступне: Дж. Коулман вважає, що соціальний капітал, як і інші форми капіталу, є продуктивною силою, завдяки якій можна досягти таких результатів, які інакше ніяк не могли бути досягненні. [4]

Р. Патнем пише: «центральна ідея соціального капіталу – це соціальні мережі і норми взаємодопомоги, мають цінність для індивідів, які перебувають в мережах, і мають зовнішні ефекти» [5]. Ще один підхід до вивчення даного поняття відображений і задекларований Д. Діксоном у його визначенні: «Соціальний капітал, який дуже важко не тільки виміряти, але і визначити, являє собою сплав особистісних та інституційних відносин між людьми, що визначає, чому різним товариствам в різному ступені вдається перетворити ресурси, що знаходяться в їхньому розпорядженні, в стійкий добробут [5].

Розглядаючи концепцію соціального капіталу можна виділити праці французького соціолога П'єр Бурдьє, який у статті «Форми капіталу», яка була видана у 1983 р. виділяє три основні форми капіталу: економічний капітал, культурний капітал та соціальний капітал. Він вважає, що соціальний капітал є «сукупністю реальних чи потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням стійкою мережею більш - менш інституційних взаємин знайомств та визнання - іншими словами, з членством у групі» [6, с. 66].

І. П. Бурдьє і Дж. Коулмен в своїх дослідженнях указували на відмінні характеристики соціального капіталу в порівнянні з іншими його формами. Соціальний капітал, на відміну від інших видів капіталу, являє собою невід'ємний елемент у структурі соціальних відносин. Концепт полягає в тому, що володіючи соціальним капіталом, людина вступає в взаємодію з іншими індивідуумами, які є безпосередніми джерелами її блага [4, 6].

Дослідник соціального капіталу за програмою Світового Банку М. Вулкок, запропонував концепцію уявлення про „вертикальну компоненту” соціального капіталу, яку він додав до наявної дихотомії (bonding та bridging – зв'язуючий та горизонтально-інтегруючий капітали Р. Патнема) третій вимір - вертикально-інтегруючий (linking) соціальний капітал, що є специфічним випадком горизонтально-інтегруючого соціального капіталу [7]. На думку вченого головною властивістю вертикально-інтегруючого соціального капіталу є те, що він створює можливості для обміну та відносин, заснованих на довірі (цієї ж думки притримується Ф. Фукуяма, який теж пов'язує соціальний капітал з довірою) та повазі між індивідами-представниками місцевих громад та іншими корпоративними агентами в межах певного громадянського суспільства, а також за його межами.

У 1990 р. У. Бейкер дає наступне визначення «соціальний капітал - це ресурс, який отримують актори зі специфічних соціальних структур, а потім використовують його, виходячи зі своїх інтересів; це дає можливість внести зміни у відносини між акторами» [8].

Важливий внесок у розвиток концепції соціального капіталу зробили А. Портес та Дж. Сенсенбреннер, які визначають соціальний капітал як «очікування стосовно соціальної дії в рамках колективу, які впливають на поведінку членів цього колективу» [9].

Вищеназвані автори зробили спробу систематизації механізмів формування соціального капіталу. Загалом виділяється чотири механізми: перший - ціннісна орієнтація; другий - індивідуальна соціальна взаємодія; третій - соціальна поведінка, орієнтована на групу; четвертий – «вимушена довіра» [9].

«Соціальний капітал» як комплексне визначення трактує М. Шифф: «соціальний капітал – це набір елементів соціальної структури, що впливають на відносини між людьми і є базовими аргументами для продукування і реалізації функцій» [10].

А. Портес вважає, що: «соціальний капітал це здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі чи у більш широкій соціальній структурі...» [11]. Х. Д. Флап визначає соціальний капітал як функцію розміру мережі, сили відносин між актором, об'єм капіталу якого визначається (так званім фокальним тобто центральним актором) і іншими членами мережі та ресурсів, якими володіють члени мережі [12]. Н. Лін трактує соціальний капітал як ресурси, що містяться у соціальних мережах і обраховує об'єм соціального капіталу, сумуючи цінні ресурси (багатство, влада, авторитет) приналежні акторам з якими фокальний (центральный) актор має прями чи опосередковані зв'язки [13].

В деякій мірі поверхньо стосовно визначення соціальний капітал висловлюється Р. Берт. На його думку це «приятельські контакти між колегами по службі та більш широкі контакти, через які Ви маєте змогу використовувати свій фінансовий і людський капітал» [14].

Ми приєднуємося до думки М. Гука і Д. Стоула, в критиці Ліна Н. що порівнюючи категорії соціального та людського капіталу можна сказати, що вони змістовно збігаються, наприклад, розділяючи, з одного боку, фізичний і людський капітали як належні індивіду і, з іншого, соціальний капітал, що вже за визначенням є закладений у соціальні відносини колективним благом [15].

К. Ньютон досліджуючи зв'язок соціального капіталу з демократією, пише: «якщо соціальний капітал і є дечим, то це дещо є соціетальною, а не індивідуальною властивістю, і

повинно бути досліджено як колективний феномен, а не як властивість ізольованих індивідів» [16].

Такі дослідники як Т. Скокпол, С. Нек, П. Коліе, В. Істелі, використовуючи інституційний підхід до дослідження соціального капіталу, розглядали вплив формальних інститутів та накопичення соціального капіталу в рамках окремих груп.

Слід зазначити, що, П. С. Адлер і С. В. Кван виділяють три групи підходів до визначення форми соціального капіталу [17]. Вони стверджують, що перші, що відносяться до групи аналізують зовнішні зв'язки, відповідають представленим Р. Патнем поняттю з'єднує (bridging) соціального капіталу. Він стверджує, що з'єднує соціальний капітал є зовнішнім і з'єднує індивідів, що належать до різних соціальних груп. Ця форма соціального капіталу сприятлива для пошуку способів використання зовнішніх ресурсів, а також розповсюдження або отримання інформації.

На думку цих дослідників, добробут суспільства та бізнесу багато в чому залежить від злагодженості взаємодії, довіри, партнерства при вирішенні спільних проблем. Т. Скокпол зазначає, що добробут суспільства і бізнесу не завжди підвищується в міру відсторонення держави від вирішення соціально-економічних проблем, так як тільки воно може підтримувати працездатність інститутів громадянського суспільства. Синергетичний підхід інтегрує мережевий і інституційний. Дослідження, проведені П. Еванс, Дж. Ішам, Д. Нараян, М. Вулком, показали, що для забезпечення сталого розвитку економіки необхідне партнерство бізнесу, суспільства і держави [18].

Деякі російські вчені стверджують, що «У найзагальнішому вигляді соціальний капітал можна визначити як властивість товариств, яке дозволяє індивідам спільними силами працювати на загальний результат або здатність спільнот до колективних дій», вважає Поліщук Л. І. [19].

А. Т. Коньков визначає соціальний капітал як «сукупність структурно оформлених соціальних відносин, заснованих на взаємно поділюваних і підкріплюються нормах, зобов'язання і уявленнях, використання яких дозволяє отримувати доступ до різноманітних благ і підвищувати ефективність колективної діяльності» [20]. Економічна корисність соціального капіталу полягає в його здатності зменшити трансакційні витрати, інновації, розвитку технологій, інформаційної асиметрії, яке досягається за рахунок віддачі від якості освіти, взаємин, поліпшення соціальної несправедливості, інтеграції вразливих верств населення в суспільне життя.

На відміну від людського капіталу соціальний формується в мережі соціальних зв'язків, які використовуються для транспортування інформації, економії ресурсів, навчання правилам поведінки, формування репутації. М. Олсон виявив, що участь індивідів у великих добровільних організаціях, таких, як профспілки, професійні лобі, інші групи інтересів, залежить не від колективних вигод, що надаються ними в формі селективних винагород за участь і відвідування зборів або накладаються ними стягнень формі штрафів та інших індивідуалізованих санкцій [21].

Азуан А. А. пов'язує накопичення соціального капіталу з розвитком суспільства, яке складається з організації людського суспільства, відмінною їх рисою є неприбутковий (некомерційний) характер і добровільність участі громадян у цих організаціях [22].

В працях деяких вчених спостерігається філософсько-історичний ухил, в якому в формуванні соціального капіталу акцентують роль культури, що, зумовлено спробами осягнення впливу ідейних факторів соціальної зміни, так концепція П. Сорокіна [23] визначає соціальний капітал як циклічну соціокультурну динаміку суперструктур чи концепція С. Гантінгтона [24] яка визначає соціальний капітал як «конфлікт цивілізацій».

На думку М. В. Рябінчука [25] культурно-цивілізаційні відмінності зумовлюють змістовну специфіку форм соціального капіталу, але не детермінують його формальну структуру. Примат структурно-мережевого базису над культурно-символічною надбудовою, проте, коректується при осмисленні процесів репродукції соціального капіталу, що характеризуються рефлексивністю. Регіональні, етнічні та урешті класові відмінності відображаються у змістовних характеристиках поведінкових партнерів, що обростають довкола мережевої структури. Утім, «ідеаційні» чинники також беруть участь в репродукції

структур. Наприклад, змістовний характер символічних ритуалів притаманний неформальним (часто етнічним) економікам, відмінний для різних груп, проте існування таких економік передбачає їх структурну гомологію[25].

Серед сучасних вчених спроби інтерпретації поняття «соціальний капітал» можна знайти в окремих публікаціях, так в статті російського соціолога Н. Бусової «Культурні корені соціального капіталу» [26] міститься аналіз поняття «соціальний капітал», впраці Ф. Фукуями «Віра: соціальні переваги і формування проспериті».

Аналіз різних підходів, проведений Кіреєвою О. Б. показує, що соціальний капітал може бути визначений як рівень кооперації, спрямований на досягнення загальних цілей, чисельність організацій взаємодопомоги, щільність (насиченість зв'язків) неформальної мережі, ступінь довіри до інших людей і різних інституцій [27].

На думку Мішеніна Є. В. що соціальний капітал на рівні економічної організації (підприємства) найменше представлений в літературі окремими дослідженнями. На цьому рівні господарський соціальний капітал передбачає як кооперацію, так і соціальні винятку. Позитивні ефекти цього капіталу можуть отримувати тільки члени відповідної економічної організації, і вони не поширюються на членів [28].

Підсумовуючи вищенаведене корисні ефекти соціального капіталу виходять далеко за межі ринкового сектора. Втілений в громадських організаціях і в перевтіленнях неформальних зв'язків, цей ресурс сприяє зміцненню позиції сім'ї, поліпшення мікроклімату в освітніх установах, зниження рівня злочинності. Часто відзначається і його внесок у поліпшення здоров'я населення. Іншими словами, по соціальний капітал цілої низки напрямків сприяє збереженню та підвищенню якості потенціалу нації. При цьому відносини, які формують соціальний капітал, несуть в собі не конкурентний початок, а початок співпраці та єднання.

Соціальний капітал – це, з одного боку, суспільне благо, а з іншого боку це вид капіталу з усіма властивостями притаманними цій категорії та його рівень впливає на економічний розвиток країни. Сутність категорії соціальний капітал полягає у формуванні стійких зв'язків між сторонами.

Вивчаючи дане питання ми прийшли до висновку, що теорії соціального капіталу є сучасним інструментарієм економічної теорії та політичної економіки і сама концепція соціального капіталу дає потужний інструмент науковцям для досліджень, тому що на даний момент закладаються методологічні основи вивчення даного багатогранного поняття.

Опираючись на дослідження різних наукових шкіл та теорій вивчення соціального капіталу аналізуючи форми та наслідки відносин в соціумі, роботу інститутів, соціальні мережі та якість життя можна визначити вплив соціального капіталу на суспільний розвиток. На нашу думку це питання дуже важливе та потребує подальших розвідок.

Список літератури:

- 1.Бурдье, П. Начала. Choses dites / П. Б. Бурдье ; пер. с фр. Н. А. Шматко. – М., 1994. – 210.
- 2.Фукуяма Ф. Великий крах: людська природа і відновлення соціального порядку. Львів: Кальварія, 2005. - 380 с.
- 3.Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию. - М.: ООО «Изд-во АСТ»; ЗАО НППП «Ермак», 2004. - 730 с.
- 4.Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий // Общественные науки и современность. - 2001. - № 3. - С. 122-139. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. - <http://ecsocman.edu.ru/ons>.
- 5.Патнем Р. Д. Творения демократии: Традиции гражданской активности в современной Италии. - К.: Вид-во С. Павличко «Основи», 2001. - 302 с.
- 6.Бурдье П. Формы капитала [Электронный ресурс] / П. Бурдье // Экономическая социология : электрон- ный журнал. – Т. 3. – № 5. – 2002. – Режим доступа : http://ecsoc.hse.ru/data/670/586/1234/ecsoc_t3_n5.pdf

7. Woolcock M. Social Capital and Economic Development: Towards a Theoretical Synthesis and a Policy Framework / M. Woolcock // *Theory and Society*. – 1998. – № 27/2. – P. 151–208.
8. Baker, W. Market networks and corporate behavior / W. Baker // *American Journal of Sociology*. – 1990. – Vol. 96. – P. 171
9. Шихирев П.Н. Природа социального капитала: социально-психологический подход / П.Н. Шихирев // *Общественные науки и современность*. – 2003. – № 2. – С. 25–29.
10. Schiff, M. Social capital labor mobility and welfare / M. Schiff // *Ration. Soc.* – 1995. – Vol. 4. – P. 161.
11. Portes A. Social capital: Its origins and application in modern sociology / A. Portes // *Annual Review of Sociology*. — 1998. — Vol. 24. — P. 1–24.
12. Flap H.D. No Man Is An Island / H.D. Flap // *The Research Program of a Social Capital Theory*. World Congress of Sociology. - Bielefeld, Germany, July. - 1994.
13. Lin N. Conceptualizing Social Support / N. Lin // *Social Support, Life Events, and Depression*, edited by Nan Lin, Alfred Dean and Walter Ensel. - Orlando, Florida: Academic Press, 1986. — P. 17–30.
14. Burt, R. Structural Holes the Social Structure of Competition / R. Burt. – Cambridge (MA), 1992. – P. 9.
15. Lin N. Social Capital: A Theory of Social Structure and Action / N. Lin. – NY: Cambridge University Press, 2001. – 278 p
16. Ostrom E. Social capital: a fad or a fundamental concept / Elinor Ostrom // Dasgupta P., Serageldin I. *Social Capital: A Multifaced Perspective*. – Washington DC : World Bank, 1999. – P. 172–214.
17. Adler P. S. Social Capital: Prospects for a new concept / P. S. Adler, S. W. Kwon // *Academy of Management Review*. – 2002. – № 1. – P. 17–40.
18. Woolcok M. Social Capital: Development Theory / M. Woolcok, D. Narayan // *The World Bank Reserch Observer*. – 2000. – № 15. – P. 225–251.
19. Полищук Л.И. Как важно быть социальным [Электронный ресурс] // Экспертный канал «Открытая экономика». – Режим доступа: <http://www.opec.ru/1327507.html>
20. Коньков А. Т. Социальный капитал как концепция экономической социологии и его роль в системе экономического взаимодействия : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. соц. наук : спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / А. Т. Коньков. – Москва, 2006. – 22 с.
21. Olson N. The logic of collective action / N. Olson // Harvard University Press Cambridge. Massachusetts London. England. – 2002. – 199 s.
22. Азуан А. Экономическое значение гражданского общества // Информационно-аналитический портал SocPolitika.ru. URL: [Электронный ресурс] – Режим доступ: <http://www.socpolitika.ru/rus/ngo/research/document5784.shtml>.
23. Сорокин П. Социальная и культурная динамика / П. Сорокин. – СПб. : РХГИ, 2000. – 1054 с.
24. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хан- тингтон. – М.: АСТ, 2007. – 576 с.
25. Рябінчук М.В. Соціальний капітал: структура та зміст / М. В. Рябінчук // ВІСНИК НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. Випуск 2'2012. – С. 59–64
26. Бусова, Н. А. Культурные корни социального капитала / Н. А. Бусова // *Социс*. – 1999. – № 8. – 21 – 35.
27. Кіреєва О.Б. Тенденції розвитку теорії «соціального капіталу» / О.Б. Кіреєва // *Тенденція розвитку теорії «соціального капіталу»* / Електронний режим доступу // <http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2009-01/KireevaStat.pdf>
28. Мишенин, Е.В. Социальный капитал: теоретические подходы к формированию сущности и содержания [Текст] / Е.В. Мишенин, Н.В. Олейник // *Механізм регулювання економіки*. - 2008. - №3, Т.2. - С. 84–91.